

DOROTA MISIEJUK

KATEDRA EDUKACJI MIĘDZYKULTUROWEJ

WYDZIAŁ PEDAGOGIKI I PSYCHOLOGII UNIwersYTETU W BIAŁYMSTOKU

**KOMPETENCJE DO KOMUNIKACJI
MIĘDZYKULTUROWEJ W ŚWIETLE PROCESÓW
SAMOOCENY W WARUNKACH HISTORYCZNEGO
ZRÓŻNICOWANIA REGIONU I PROCESÓW
MIGRACYJNYCH – KOMUNIKAT Z BADAŃ**

Kompetencja do komunikacji międzykulturowej to zespół przekonań, nawyków oraz umiejętności, które pozwalają jednostkom na efektywne funkcjonowanie w środowisku wielokulturowym. Ułatwia ona zrozumienie osób pochodzących z odmiennych niż nasza kultur, komunikowanie się warunkowane szacunkiem i podmiotowym traktowaniem się nawzajem oraz budowanie trwałych, satysfakcjonujących relacji w obrębie wspólnoty, jaką tworzą przedstawiciele różnych kultur w określonym kontekście społecznym. Zakres kompetencji do komunikacji międzykulturowej, rozumianej jako potencjał osoby do działań, pozwala na wyznaczenie obszarów, które ów potencjał budują oraz badanie osiągnięć jednostek. Jeden z nich to poziom ogólnej wiedzy i swoistej orientacji w zagadnieniach dotyczących odmienności kultur, uniwersalnych i specyficznych aspektów kulturowych wpływających na ludzkie poglądy, decyzje i zachowania, a także na ludzkie wartościowanie zachowań innych, ich poglądów i decyzji. Specyficzne aspekty kulturowe w tym układzie odnoszą się do generalnej orientacji w treściach kultur konkretnie wyróżnionych czy analizowanych. Bardzo istotna jest też orientacja w treściach kultury naszej i świadomość, że nasze preferencje, sposoby zachowań, wyznawane wartości i normy, którymi się kierujemy, są tak samo jak u innych funkcją kulturowego kodowania. Drugi obszar jest związany z emocjonalnym radzeniem sobie w kontaktach międzykulturowych. Chodzi tutaj o świadomość naszych stanów emocjonalnych, jakie pojawiają się w kontakcie z odmiennością. Są one definiowane jako afektywna reakcja na obiekt postawy [zob. Macrae, Sangor, Hewstone 1999] i tym samym nierozzerwalnie są związane z emocjami. Trzeci obszar warunkujący kompetencje to umiejętności. Umiejętność, w tym układzie, należy rozumieć, jako

funkcję poprzednich poziomów i adekwatne działanie jednostki, przejawiające się w efektywnym działaniu w warunkach międzykulturowego kontaktu. Kompetencje do komunikacji międzykulturowej tym samym są analizowane w odniesieniu do szerszej pojęciowo kategorii – kompetencji kulturowej. Kompetencja kulturowa zdefiniowana przez A. Matuchniak-Krasuską to: „koncepcja teoretyczna ujmująca sprawności człowieka i jego zachowania w dziedzinie kultury symbolicznej, a także kultury szeroko rozumianej w antropologicznym sensie” [1988: 191]. Taka definicja umożliwia badania interdyscyplinarne nad zagadnieniem, a dla tego studium najbardziej interesująca jest perspektywa społecznych odśłon kompetencji kulturowej, w sytuacji tradycji komunikowania się wielokulturowego regionu pogranicza. Z kolei J. Kmita określa kompetencje kulturowe, jako „wszystkie reguły interpretacji kulturowej stosowane przez daną jednostkę przy podejmowaniu czynności kulturowych lub ich interpretacji” [1981: 37-39], przy czym za *czynność kulturową* uznaje: „działanie racjonalne, nastawione na interpretację, dla którego istnieje system reguł interpretacji kulturowej” [ibidem: 39]. Poddając analizie zagadnienie kompetencji kulturowych należy zauważyć, że jest to z jednej strony własność psychologiczna jednostki, z drugiej natomiast, efektywność owej własności psychologicznej jest uzależniona od warunków społeczno – kulturowych, do której ma być odniesiona. Zarówno treści kultury, jak i interpretacje jej artefaktów, oraz społeczne aplikacje są efektem procesu zbiorowego. Budując swoje kompetencje kulturowe jednostka, powtarzając za Kmitą, uczy się jak efektywnie działać w obrębie ustalonych już reguł i interpretacji artefaktów kultury. Opierając się na założeniach rozważań o kompetencjach kulturowych, tradycyjnie rozumianych za Chomskym, Decampem, Hymesem, Leszek Korporowicz w definicję kompetencji kulturowych proponuje wpisać „koncepcję zdolności generatywnych”. Zgodnie z nią, istniejące w społeczeństwie reguły i konwencje kulturowe stanowią „rodzaj ‘materiału’, ‘surowca’, w którym realizuje się dopiero, dzięki zdolnościom specyficznego typu, generująca działalność umysłu ludzkiego postrzegającego i wytwarzającego zarówno według istniejących już reguł, jak i na podstawie różnorodnych ich kombinacji” [1983: 37] „Istotą zdolności generatywnych – pisze dalej Korporowicz – jest nie tyle możliwość postrzegania i wyuczenia się ujawnionej już struktury, co możliwość ustawicznego odkrywania nowych struktur w ciągle zmieniającej się nowej rzeczywistości” [ibidem: 37] Koncepcja zdolności generatywnych pozwala mieć nadzieję, że jednostki będą w stanie świadomie odkrywać i aprobować społecznie nowe standardy w kulturowej wymianie. Przeniesie to rozumienie kompetencji kulturowych z umiejętności dostosowania się do reguł na kreatywne rozumienie reguł kulturowych różnych grup, ponieważ, jak pisze Korporowicz: „Istotną cechą kompetencji

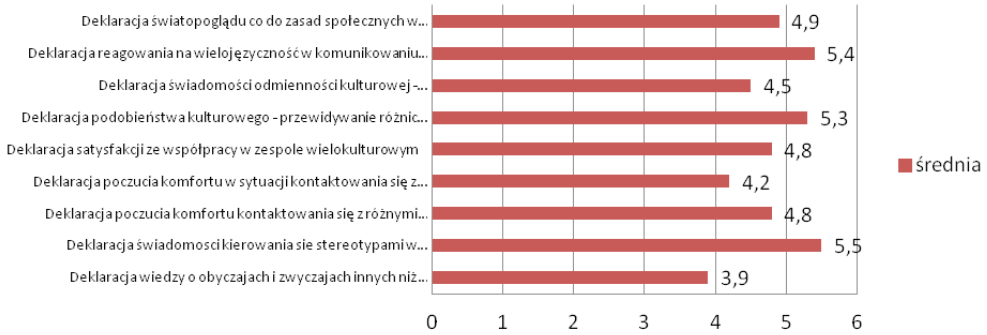
jest także nie tylko znajomość poszczególnych, odrębnie ujętych wzorów, zarówno o ogólnym jak i szczegółowym charakterze, jak również znajomość relacji istniejących między wzorami” [ibidem: 43].

Analizy dotyczące kompetencji do komunikacji międzykulturowej są potrzebne w kontekście współczesnych warunków społeczno – kulturowych, z co najmniej dwóch powodów. Po pierwsze, przy tak postępującej globalizacji mamy kontakt z członkami innych niż nasza kultur praktycznie, na co dzień: mamy zagranicznych przyjaciół i partnerów; pracujemy w zagranicznych korporacjach; współpracujemy w wirtualnych zespołach z ludźmi rozsianymi po całym świecie czy, wyjeżdżamy na zagraniczne wakacje, jesteśmy aktywnymi członkami globalnych portali społecznościowych. Po drugie, coraz częściej mówi się, że efektem migracji są przestrzenie transkulturowe oraz, co jest wiodącą motywacją podejmowanych analiz, zmienia się standard społecznej komunikacji w warunkach historycznego pogranicza.

Analizy samooceny badanych przedstawione w niniejszym artykule są analizą szerszych badań dotyczących kompetencji do komunikacji międzykulturowej prowadzonych przez zespół badawczy w ramach projektu badawczego KBN-u. Badaniami objęta była młodzież Podlasia – uczniowie szkół średnich oraz studenci. Przedstawione poniżej analizy pokazują obraz samooceny badanych w zakresie kompetencji do komunikacji międzykulturowej i w odniesieniu do teorii konceptu ukazują zarówno stan psychologicznej gotowości do kontaktu z odmiennością kulturową, jak i przewidywanie standardu kontaktów między grupami kulturowymi. Samoocenę badanych analizowano poprzez deklaracje wiedzy o obyczajach i zwyczajach innych niż badanej grup kulturowych zamieszkujących Podlasie, a także proszono o ocenę znaczenia różnicy zwyczajów i obyczajów grup społeczno-kulturowych Podlasia. Badano także świadomość przewidywania różnicy w zakresie poglądów i wartościowania, wynikających z różnicy kultur. Badani byli także proszeni o zadeklarowanie, w jakim stopniu kierują się stereotypami w kontaktach z członkami różnych grup kulturowych na Podlasiu. Proszono ich o deklaracje w zakresie poczucia komfortu w sytuacji kontaktowania się z różnymi grupami kulturowymi zamieszkującymi Podlasie oraz deklaracje dotyczące komfortu kontaktowania się z odmiennymi kulturowo (niż badany) ludźmi. Analizowano deklaracje dotyczące satysfakcji ze współpracy w zespołach wielokulturowych. Analizie poddano także rzeczywistość wielojęzyczności regionu i w tym celu poproszono badanych o deklaracje reakcji na tę rzeczywistość. Wreszcie badani składali deklaracje światopoglądu, dotyczące zasad społecznych, jakie powinny być ustalone w warunkach wielokulturowości.

Rysunek 1

Samocena postawy wobec odmienności kulturowej u badanych – wartości średnie

Źródło: badania w ramach projektu KBN-u.

Najwyższe średnie badani osiągnęli w trzech aspektach kontaktu międzykulturowego (rysunek 1). Po pierwsze, to świadomość, że w kontakcie z osobami odmiennymi kulturowo od badanych kierują się oni stereotypami. W skali siedmiostopniowej średnia wynosi 5,5. Rozkład deklaracji badanych w tym zakresie pokazuje, że największa liczba osób spośród badanych deklaruje bardzo wysoką świadomość nieuchronności kierowania się stereotypami w kontakcie z odmiennością kulturową. Ci, którzy zadeklarowali swoje odpowiedzi w przedziale 5-7 w siedmiostopniowej skali stanowią 72% wszystkich badanych. Dla deklaracji, że normalna jest sytuacja, gdy ludzie publicznie komunikują się ze sobą w gwarze lub języku mniejszości narodowej średnia wysokość 5,4. Podobnie jak w poprzednim przypadku, największa liczba osób, co stanowi 73, 8% badanych lokujących swoje deklaracje w przedziale 5-7 w siedmiostopniowej skali, wyraża akceptację publicznej obecności gwary lub języka mniejszości. Należy zauważyć, że wyraźnie zaznacza się liczba osób, które deklarują swoją pozycję w przedziale 1-2, co stanowi 5, 5% badanych. Zadeklarowały one, że reagują irytacją, kiedy język odmienny niż polski jest używany publicznie. Trzecia deklaracja z najwyższą średnią (5, 3) to przekonanie, że każdy człowiek jest unikalny, ma inne wartości i poglądy. Liczba osób deklaruujących raczej przekonanie o braku indywidualnego różnicowania, niezależnie od stopnia akceptacji podanego im pod osąd stwierdzenia, pozostaje równa. W odwzorowującym to stanowisko przedziale 1-3, to 14, 6% spośród badanych. Wzrasta natomiast skokowo liczba tych, którzy raczej rozważali stwier-

dzenie: „wydaje mi się, że każdy człowiek jest unikalny, ma inne wartości i poglądy”. Przedział 4-5, to: 18, 2%; przedział 5-6, to: 23, 1%, oraz przedział 6-7, to: 30, 7% badanych.

Badani mają świadomość nieuniknionych stereotypów, nie razi ich odmienność językowa i wierzą w indywidualne różnice jednostek.

W perspektywie przekonań o możliwości współpracy badani już nie prezentują tak wysokiej samooceny. W kategorii wspólnoty badani określali swoje stanowisko na kontinuum od prawa do ustalania zasad współżycia społecznego, które jest przywilejem grupy większościowej, do negocjacji wszystkich grup kulturowych regionu ustalających swoisty standard wspólnotowy. Uzyskana średnia samooceny badanych to 4,9. Większość badanych – 60, 9% wskazań w przedziale 5-7 – rozpatrywała w perspektywie tego kontinuum stwierdzenie, że „myślę, że każda grupa kulturowa na Podlasiu ma prawo negocjować wspólne zasady społeczne” Prezentowane wyniki badań pozwalają nam przypuszczać, że stopień zgody nie ewaluuje, a jest stały – uzgodniony w określonych grupach ludzi. Wydaje się też znaczące, że co piąty badany nie jest w stanie określić swojego stanowiska, co do sposobu konstruowania wspólnoty wielokulturowego środowiska.

Średnia samooceny 4, 8 została osiągnięta w deklaracji o poczuciu komfortu ze współpracy w zespołach wielokulturowych. W kategorii deklarowania wielokulturowości, jako standardu dla kontaktów społecznych, badani ocenili siebie także powyżej przekonania, które można by określić, jako nieposiadanie zdania lub wahanie. Co czwarty badany nie ustosunkował się zdecydowanie do stwierdzenia: „wydaje mi się, że bardziej satysfakcjonująca jest praca w zespole jednolitym kulturowo” albo „wydaje mi się, że bardziej satysfakcjonująca jest praca w zespole wielokulturowym”. Liczebność tych, którzy zadeklarowali przekonanie o satysfakcji z pracy w wielokulturowym zespole to 515 osób, co stanowi 56, 7% badanych.

Porównanie zestawień odpowiedzi badanych dotyczących samooceny w zakresie poczucia komfortu komunikowania się z różnymi grupami kulturowymi mieszkającymi na Podlasiu i samooceny satysfakcji ze współpracy w zespole wielokulturowym pokazuje obraz samooceny badanych w zakresie gotowości do kontaktów międzykulturowych. W przypadku deklaracji satysfakcji z pracy w zespołach wielokulturowych najwięcej wskazań oscylowało w obrębie stanowiska, które można by określić „trudno powiedzieć”, a samoocena badanych, sformułowana, jako „poczucie komfortu kontaktowania się z różnymi grupami kulturowymi mieszkającymi na Podlasiu” jest zorganizowana odmiennie. Liczna jest grupa tych, którzy nie potrafili zadeklarować swojego stanowiska ani w obrębie stwierdzenia „z jednymi grupami kulturowymi,

mieszkającymi na Podlasiu czuję się lepiej niż z innymi” ani ze stwierdzeniem: „z każdą grupą kulturową na Podlasiu czuje się dobrze”. Liczna jest także grupa osób, które zdecydowanie przychylają się do stanowiska drugiego. Jest to 21,3% badanych, którzy złożyli deklaracje w przedziale 3-4, w stosunku do 21,8% tych, którzy złożyli deklaracje w przedziale 6-7.

Badani deklarują dość wyraźnie, że wielokulturowe kontakty nie są im obce i potrafią dostrzec w tym zaletę. Najniżej badani oceniają swoją wiedzę o kulturze, zwyczajach i obyczajach obowiązujących w odmiennych od badanego grupach kulturowych. Jest to samoocena, która uzyskała najniższą średnią – 3,9. Badani zostali postawieni przed wyborem i mieli określić swoje stanowisko pomiędzy stwierdzeniami „nie mam wiedzy na temat obyczajów zwyczajów innych grup kulturowych zamieszkujących Podlasie”; czy: „mam wiedzę o zwyczajach i obyczajach innych grup kulturowych zamieszkujących Podlasie”. Grupa niezdecydowanych, co do swojego stanowiska stanowi 30,5%. Rozkład deklaracji badanych w tym przypadku przedstawia się ewolucyjnie. W przedziale 0-1, to: 4, 4%; w przedziale 1-2, to: 13, 4%, a w przedziale 2-3, to: 18,7%. Deklarację w przedziale 4- 5 złożyło 20, 5%, w przedziale 5-6: 9, 2% a w przedziale 6-7, tylko 3, 0% badanych. Inaczej przedstawia się rozkład deklaracji dotyczących przewidywania odmienności zachowań ludzkich sterowanych różnicą kulturową.

Badani deklarują pewne zdumienie odnośnie potencjalnych odmienności zachowań jednostek pochodzących z odmiennych od badanego grup kulturowych. Stosunkowo duża liczba wskazań na kategorię niezdecydowania, co w powyższym badaniu jest związana z deklarowanym przedziałem 3-4 w skali siedmiostopniowej, pokazuje, że badanym trudno zrozumieć, że różnica kulturowa przekłada się na odmienne zachowania i decyzje jednostek. Takie deklaracje złożyło 27% spośród badanych. Nie wierzy w różnicę zachowań jednostek, sterowanych różnicą kulturową 23, 6% badanych w stosunku, do 29, 4%, którzy zadeklarowali taką wiarę. Średnia dla całej badanej grupy wynosi 4, 5 w siedmiostopniowej skali. Jeszcze niżej (4, 2) badani dokonują samooceny w kategorii odczuwanego komfortu z kontaktu z ludźmi pochodzącymi z odmiennych niż badany grup kulturowych. Badani zdecydowanie nie potrafią zdecydować, czy interpersonalne kontakty międzykulturowe są źródłem satysfakcji czy przeszkodą w komunikowaniu się i źródłem nieporozumień.

Samoocena badanych w zakresie kompetencji do komunikowania się międzykulturowego może być spostrzegana poprzez trzy perspektywy. Pierwsza, to społeczny standard wielokulturowości, w której badani deklarują akceptację stanu pluralizmu kulturowego i zgodę na różnorodność. Druga, która badanym stwarza w ich ocenie pewne trudności, może być nazwana budowaniem wspól-

notowości w wielokulturowej perspektywie. Badani w tej perspektywie przewidują pewne trudności, związane z możliwością współpracy i współdziałania w pracy. Trzecia, która wyraźnie sprawia kłopot badanym, to sfera umiejętności. Badani deklarują niskie kompetencje w zakresie umiejętności potrzebnych w kontakcie z odmiennością kulturową. Dotyczy to wiedzy o odmienności i przełożeń na rozumienie zachowań i decyzji osób odmiennych kulturowo od badanego.

W perspektywie postaw wobec odmienności badanych, analizowanych w świetle teorii kompetencji do komunikacji międzykulturowej, uzyskane wyniki empiryczne pokazują, że młodzież rozumie wielokulturowość nie tylko jako ideę czy ideologię, ale jako fakt społeczny. Różnorodność kulturowa jest akceptowana jako część rzeczywistości i element krajobrazu społecznego regionu. Większe problemy pojawiają się wraz z przełożeniem obrazu zróżnicowania kulturowego na interakcje personalne. Jest to problem emocjonalnej akceptacji interpersonalnych odmienności. Wydaje się, że badani nie radzą sobie z sytuacją, a odmienne poglądy czy stanowiska osób będących ze sobą w interakcji są efektem kulturowego zróżnicowania. Ten emocjonalny niepokój w kontaktach międzykulturowych osób, w świetle badań, jest funkcją uświadamianego braku wiedzy o inności kulturowej w perspektywie osobowej (nie grupy), treningu w rozumieniu zachowań innego kulturowo.

Bibliografia

- Boski P. (2009), *Kulturowe ramy zachowań społecznych*, Warszawa
- Kmita J. (1981), *Z metodologicznych problemów interpretacji humanistycznej*, Warszawa
- Korporowicz L. (1983), Kompetencja kulturowa jako problem badawczy, „Kultura i Społeczeństwo” nr 1
- Macrae C.N., Sangor Ch., Hewstone M. (1999), *Stereotypy i uprzedzenia. Najnowsze ujęcie*, Gdańsk
- Matuchniak-Krasuska A. (1988), *Wiedza o sztuce i kompetencje artystyczne jako warunki odbioru sztuki*, „Kultura i Społeczeństwo” nr 1
- Kmita J. (1981), *Z metodologicznych problemów interpretacji humanistycznej*, Warszawa
- Korporowicz L. (1983), *Kompetencja kulturowa jako problem badawczy*, „Kultura i Społeczeństwo” nr 1

SUMMARY**Competency for intercultural communication in the light of self-evaluation in the context of multiculturalism of the region and migration processes – empirical results**

The article discusses the processes of self-evaluation about intercultural communication competency of the individual. On the basis of gathered quantitative data, the author discusses a psychological level of understanding cultural difference and contextual influences in this regard. Three main perspectives were established when discussing intercultural communication competency of the individual. First, it is a social standard of multiculturalism. That perspective shows openness of individuals toward cultural plurality in the public life. Second is constructing community in the perspective of cultural plurality, and third is a sphere of skills needed for effective communication between individuals and groups when cultural difference is engaged.

Keywords:

intercultural communication, competence, self-evaluation